

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК: 94(100)

*Єфименко Ігор Олександрович,
аспірант, кафедри історії та філософії історії,
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*

ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДУ ПРИСЯЖНИХ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ 1864 Р.

Публікація розкриває основні положення функціонування і створення інституту суду присяжних, який був заснований після судової реформи 1864 року. Робота констатує принципи відбору до складу суду присяжних, прийняття судових рішень, систему ведення судового процесу, реалізацію принципу класового представництва. Актуальність статті полягає в кристалізації роботи суду присяжних, як демократичного інституту, в рамках самодержавства російської імперії. Робота базована на огляді нормативних актів та судових статутів, які були наново розроблені під час проведення реформи. Значення інтеграції цього інституту до судового процесу є недооціненим в дослідженнях та науковій літературі, як фактору зміни самоуправління на демократичність. Саме суд присяжних, мав вплинути на зменшення корупційності та прийняття не правових рішень. В підсумку статті підводиться аналіз реального стану речей в процесі становлення інституту суду присяжних.

Ключові слова: суд присяжних, судова реформа, демократичні інституції, 1864 р., російська імперія, статуту, корупція, стратифікація, публічність.

Судову реформу Олександра II, ініційовану в 1864 році, називають однією з найбільш послідовних та продуманих за весь період великих реформ. Але найбільш цікавим моментом, з точки зору дослідження, є впровадження нових демократичних інституцій у рамках існування самодержавства - це виглядає як нонсенс, але чи дійсно це так варто розібратися на прикладі найбільш, з першого погляду, демократичного інституту.

«Суд присяжних засадателей», був ініційований підписом імператора 20-го листопада 1864 року проектом закону для всіх судових інституцій. [2] Фактично створення цього інституту мало докорінно змінити суть процесу ведення кримінальних справ, оскільки раніше лише суд та прокурор вирішували долі підсудних «за зачиненими дверима». Введення суду присяжних мав змінити суть закритих справ на відкриті та публічні. Фактично теорія проведення відкритих судів із залученням суду присяжних була запозичена із західноєвропейського досвіду, такий висновок ми можемо зробити, базуючись на твердження П.П. Гагаріна - голови комісії з реформування судової частини Росії. Отож розглянемо положення, які регламентували діяльність суду присяжних у судових уставах, аби зрозуміти, як функціонувала та яким чином формувалася ця новостворена інституція.

Власне починається все з опису того, хто міг та хто не міг стати членом суду присяжних

відповідно до статей 81-109 «Учреждения судебных установлений - о присяжных заседателях», виділимо основні пункти:

До складу суду присяжних могла бути обрана людина з будь-якого суспільного статусу, але при цьому бути виключно підданим російської імперії, бути не молодшим від 25 років і не старшим за 70 років і проживати не менше двох років на території, де діє виборність до суду присяжних. [1, с. 3-8]

Присяжним не могла бути обрана людина, яка знаходилась під слідством або вже мала обвинувачувані вироки, за будь-які протизаконні діяння. Так само до суду присяжних не могли обиратися ті, хто був звільнений зі служби через суд, або представників духовництва, які були відлучені за порочні діяння. Також не могли бути обрані ті, хто був засуджений дворянськими зборами відповідно рішенням класу, до якого вони належали. Не могли також бути обраними боржники, банкрути, люди з фізичними вадами та люди з психічними розладами. Церковні служителі, військові, що перебували на службі, вчителі народних шкіл, люди, що були в приватному наймі, і, звичайно, ті, хто не володів російською мовою.

Вибори до складу суду присяжних мали проходити за загальними відкритими списками. Ці списки формувалися по кожному округу окремо, і щороку на земських зборах представники переобирались. Їх можливо чітко розподілити на класи відповідно до пункту 84 вище

згаданого положення. До цих списків потрапляли почесні мирові судді, губернатори та віцегубернатори, люди, які перебували на державній службі, чиновники, які не мали державної посади, працівники місцевих служб, селяни, обрані волосними, сільськими судами або ті, що були церковними старостами. Та всі інші, хто володів землею площею не менше ста десятин або мав в місті нерухомість вартістю не менше 2000 рублів та або мав дохід від капіталу чи ремесла від 200 до 500 рублів на рік. Спеціальна тимчасова комісія мала відслідковувати відповідність кандидатів заявленим критеріям і щороку надавати список по округу, додавати нових представників, виключати зі списку померлих. Також ця комісія могла оскаржити внесення представника до цього списку. Після цього всі списки передавались губернатору, після чого списки публікувались у місцевих відомостях. [1, с. 5-4]

Жоден з обраних присяжних не міг бути залученим більше одного разу на рік і мав право за бажанням бути виключеним зі списку на наступний рік. Але винятком є випадки, коли в регіоні не вистачає людей для ведення засідань за участю суду присяжних.

Наступним пунктом, де згадується робота суду присяжних, є «Устав уголовного производства», в пунктах цього уставу розкриваються самі принципи роботи та інтеграція суду присяжних до процесу.

Наприклад, 201 стаття говорить про те, що справи, де розглядаються злочини, в яких передбачено покарання у вигляді позбавлення волі або реквізування власності, ведуться окружним судом та судом присяжних. 544 стаття говорить про те, що якщо до справи долучають суд присяжних, то обов'язково судовому розгляду має передувати попереднє слідство та передача обвинуваченого суду. [1, с. 8]

Також в пунктах 1009-1010 «Изъятие из общего порядка уголовного судопроизводства - преступления против веры», констатується, що справи проти православної віри мають розглядатися в окружних судах зі складом суду присяжних, склад яких виключно має бути з представників православної віри. [1, с. 32]

614-617 пункту розповідає про систему взаємодії із судом присяжних в рамках засідання. Наприклад, в пункті 614 «Об управлении ходом дела в судовом производстве» мова про те, що всі деталі для ґрунтового дослідження справи судом присяжних та за їх вимогою мають бути

надані деталі, матеріали та пояснення за необхідності в простих та зрозумілих словах. [1, с. 10-11]

У пункті 615 згадується настанова для голови суду, що в перервах між засіданнями мають бути створені умови для того, аби на головуючого не було здійснено тиск та вплив для виключення упередженого ставлення. В пункті 616 навіть говориться, що в справах особливої важливості, суд може виділити спеціальні кімнати для відпочинку в приміщенні суду, щоб позбавити можливості контакту з присяжними.

У наступних пунктах 550-553 описується процес судового розгляду та принцип обирання суду присяжних. [1, с. 9] До розгляду кожної справи за три тижні до старту і загального списку обирається 30 основних присяжних та 6 запасних з окремого списку. Обираються вони за принципом жеребкування: голова суду при відчинених дверях складає в один ящик квитки з іменами представників, з яких буде обрано 30 присяжних, з другого ящика голова витягає картки з іменами 6 запасних присяжних. Після цього складається окремий протокол, де перераховуються всі імена: імена тих, хто був обраний, ці списки скріплюється секретарем і візується суддями. В пункті 648 вказано, що якщо учасників присяжних менше 30 перед стартом засідання, то надається розпорядження про поповнення групи присяжних зі списку 6 запасних. За неприбуття на засідання без поважної причини (відрадження, призову до армії, хвороба, тощо) суд накладав грошовий штраф на присяжного. [1, с. 13]

614-617 пункту розповідає про систему взаємодії з судом присяжних у межах засідання. Наприклад, у пункті 614 «Об управлении ходом дела в судовом производстве» [1, с. 10-11] йдеться про те, що всі деталі для ґрунтового дослідження справи судом присяжних та за їх вимогою мають бути надані деталі, матеріали та пояснення за необхідності в простих та зрозумілих словах, так само про пояснення матеріалів та наданої інформації згадується і в пункті 673.

У пункті 615 згадується настанова для голови суду, що у перервах між засіданнями мають бути створені умови для того, аби на них не було здійснено тиск та вплив, для виключення упередженого ставлення. В пункті 616 навіть йдеться, що в справах особливої

важливості суд може виділити спеціальні кімнати для відпочинку в приміщенні суду, щоб уникнути можливості контакту з присяжними. Так само і при проведенні переговорів суд присяжних може перейти до підготовленої судом кімнати, яка знаходиться під охороною, це згадано в пункті 806 «Постановления и приговоры с участием присяжных заседателей». [1, с. 28]

У пункті 634-635 вказані права впливу на хід судового засідання. У пункті 633 вказано, що судові засідання має відбуватися безперервно, виключаючи час на відпочинок. Але бували ситуації, які передбачені пунктом 634 уставу, коли суддя міг призупинити судовий процес для збору додаткових матеріалів. [1, с. 12] У цьому випадку судовий процес продовжувався з місця, на якому процес призупинився, але на вимогу будь-кого з суду присяжних, якщо вони не пам'ятають певних аспектів справи, то всі повертались до того місця. Теж саме стосувалось і заміни в цей період когось із членів присяжних, якщо хтось із учасників не міг повернутися для продовження суду, то ця людина замінювалась і судовий розгляд починався з початку. Пізніше, оскільки це викликало тяганину, пунктом 661-663 запасні присяжні мали також знаходитися під час суду в залі засідання, але долучатися до нього виключно за розпорядженням голови. [1, с. 15]

Під час власне судового засідання суд присяжних так само мав особливий статус на рівні з суддями. В пункті 672 «Объявления присяжным заседателям их прав, обязанностей и ответственности» [1, с. 16] фактично так і вказано, що при судовому слідстві присяжні мають рівні з суддями права на огляді місця злочину, речових доказів, мають право на допит осіб, які допитуються через голову суду.

Зазвичай, відповідно до пункту 801, для зручності суду присяжних надавався питальний лист, де були пояснення та нагадування основних пунктів справи, закони, які стосуються порушення, яке розглядається в суді. Та згадуються загальні юридичні аспекти, чому прокурор наполягає на звинувачувальному вирокі. [1, с. 27]

Під час переговорів суд присяжних визначає серед свого складу головуючого, який має слідкувати за процесом роздумів і діалогу, це уточнення згадується в пункті 807. [1, с. 28]

Як приймалось фінальне рішення після

повернення присяжних до судової зали? Відповідно до пункту 808-818. Кожен із суду присяжних виказував свою думку за кожним пунктом, який винесено на розгляд у залі суду. В цей час головуючий присяжних підраховує голоси, його виступ в процесі суду останній. Фінальне рішення озвучує голова присяжних. Кожне з питань може бути оцінене зі схвального «так» або з заперечного «ні». Якщо присяжні приймали рішення, що вони не можуть розкрити суть вироку одним словом, то вони мали змогу конкретизувати вирок, наприклад: «Так, винен, але без попереднього умислу». [1, с. 28-30] Таким чином можна було корегувати рішення про суворість покарання судом. Важливим нюансом є означення, виділене в пункті 813, де зазначено, що рішення має бути близьке до одноголосного, а якщо виникає ситуація розподілення голосів 50 на 50, то рішення приймається в бік підсудного. Якщо, на думку суду, виникне думка, що засуджений був невинний, то справа передається новому складу присяжних, і їх рішення вже буде остаточним. [1, с. 28]

Таким чином можна сказати, що в більшості своїй цей новостворений демократичний інститут працює за прикладом судової системи Великобританії та Франції, але зі своїм російсько-імперським колоритом, який, як можна побачити з проаналізованих пунктів, не був явно кращим для реформи. Олександр II попередньо і ставив ціль створити нову судову систему на прикладі західноєвропейського досвіду, але на фоні вже реально складених поведінкових і нормативних патернів вийшло те саме, що і було. Інститут суду присяжних мав стати можливістю для справедливого судочинства, зменшення корупції та несправедливих вироків. І в ідеальному варіанті, як це описано по пунктах судових уставів, так і мало бути, але на жаль. Майновий ценз, який був попередньо вказаний, виявився недосяжним, бюрократія, яка стала просто неймовірною, і через це судові справи йшли роками: через зміни суду присяжних, присяжні деякі просто помирили від старості, в процесі рішення і все починалось з початку. По факту новий інститут став частковою копією, яка не спрацювала, через це власне суд присяжних і проіснував не так довго: фактично з 1867 по 1880 р., роблячи поправку на процес інтеграції розробку нових уставів і положень. Від

початку навіть Б. Усенко згадує, що існували чесні і справедливі суди присяжних, які судили за власним відчуттям, допоки не прийшла корупція і вплив прокурорів і чиновників, не кажучи вже про заміщення вільних списків призначеннями від управління на території Наддніпрянщини та пізніше зменшення ролі суду присяжних, і так до його

відміни. [3, с. 210]

Ініціатива, як завжди, була викликана часом, а реалізація, на жаль, була не ефективною. Хоча, як було зазначено вище, це була найбільш розроблена та деталізована реформа. Що в принципі неможна заперечити на детальність, описану вище.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Законоположения о правах и обязанностях присяжных заседателей : извлечение из Судебных уставов 20 ноября 1864 г. / издание Н. Р. С. - Санкт-Петербург : типография товарищества "Общественная польза", 1867.97 с.

2. Материалы по судебной реформе в России 1864 года : [т. 1-74]. - Санкт-Петербург, 1857-1866. - (Проекты Второго отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии). URL: <https://www.prlib.ru/item/343212>

3. Усенко І. Б. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку. – Київ, 2014. – С. 206 – 230.

Ефименко И.О.

ФОРМИРОВАНИЕ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ СУДА ПРИСЯЖНЫХ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ 1864 Г.

Публикация раскрывает основные положения функционирования и создания института суда присяжных, который был основан после судебной реформы 1864 года. Работа констатирует принципы отбора в состав суда присяжных, принятия решений судебных решений, систему ведения судебного процесса, реализованные принципы классового представительства. Актуальность статьи заключается в кристаллизации работы суда присяжных как демократического института в рамках самодержавия российской империи. Работа основана на осмотре нормативных актов и судебных уставов, которые были заново разработаны при проведении реформы. Значение интеграции этого института к судебному процессу является недооцененным в исследованиях и литературе как фактора изменения самоуправления на демократичность. Именно суд присяжных должен был повлиять на уменьшение коррумпированности и принятия не правовых решений в судебной власти. В итоге статьи подводится анализ реального положения вещей в процессе становления института суда присяжных.

Ключевые слова: суд присяжных, судебная реформа, демократические институты, 1864, российская империя, статуты, коррупция, стратификация, публичность.

Yefymenko Ihor

FORMATION AND FUNCTIONING OF THE JURY IN THE RUSSIAN EMPIRE 1864

The publication reveals the main provisions of the functioning and creation of a jury-based court institution, which was founded after the 1864 judicial reform. The work states the principles of selection to the jury, the adoption of court decisions, the system of conducting the trial, the implementation of the principles of class representation. The relevance of the article is to crystallize the work of the jury, as a democratic institute, within the framework of the autocracy of the Russian Empire. The work is based on the review of normative acts and judicial charters, which were reformed during the reform. The importance of integrating this institute to the trial is underestimated in research and scientific literature, as a factor in changing self-government on democratic. It is a jury truly, had to influence the reduction of corruption and adoption of legal decisions. As a result, the article brings an analysis of the real state of things in the process of becoming a jury courtroom.

Key words: jury trial, judicial reform, democratic institutions, 1864, Russian Empire, statutes, corruption, stratification, publicity.